

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 15 (28)

Суми – 2019

**SECTION 1
THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND THE RIGHT;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES**

**СЕКЦІЯ 1
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i15.p7>

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

*Жиленко Назар Віталійович,
аспірант кафедри АППФЕБ,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

Великий масштаб корупції в Україні представляє серйозну загрозу національній безпеці, створює перешкоди для якісного функціонування публічної влади, ускладнює економічний розвиток країни. Створення та діяльність численних державних та громадських органів протидії корупції на даний час не привели до позитивних результатів. На жаль, на сучасному етапі так і не вдалося перейти до практичної реалізації державної антикорупційної програми, яка дасть змогу суттєво знизити рівень корупції в Україні.

Стабільно високий рівень корупції дуже сильно підриває авторитет влади, дискредитує демократію, знижує імідж нашої держави на міжнародній арені, що в свою чергу, негативно впливає на умови надання позик і масштаби іноземних інвестицій. Складність боротьби з корупцією полягає в тому, що в більшості випадків вона не тягне за собою скарг, так як обидві сторони отримують вигоду від незаконної діяльності. Корупційні правопорушення посадових осіб, зазвичай, відбуваються в конфіденційних умовах, що визначає латентний (прихований, таємний) характер корупційної діяльності. Крім того, у відповідності зі сформованою в Україні традицією люди часто не відчувають довіри до роботи офіційних антикорупційних органів.

Корупція об'єктивно властива всім моделям соціального устрою, яка передбачає собою делегування суспільством владних повноважень окремим особам. У той же час, саме явище корупції є не тільки міжнародним, але й національним феноменом, форми якого багато в чому залежать від менталітету нації, специфіки чинного законодавства. У нашій державі форми корумпованої поведінки посадових осіб пішли далеко за рамки простого підкупу. Широке поширення отримали лобізм інтересів, змову посадових осіб, необґрунтовану передачу до державного майна в управління комерційним структурам, суміщення державної служби з участю в комерційних організаціях. Масового характеру набули факти незаконного отримання пільгових кредитів, переведення капіталів в тіньову економіку, відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом. Як правило, ці дії підкріплюються значними сумами хабарів. Наша стаття спрямована на дослідження перших проявів корупції та з'ясування причин її появи і формування висновків щодо подолання корупції.

Ключові слова: корупція, історія, суспільство, корупційні випадки, посадова особа, антикорупційний орган.

Zhilenko N.V. Historical aspects of the emergence of corruption in Ukraine. The large scale of corruption in Ukraine poses a serious threat to national security, creates obstacles to the quality functioning of public power, and complicates the country's economic development. The creation and operation of numerous state and public anti-corruption bodies at the present time did not lead to positive results. Unfortunately, at the present stage, we have not succeeded in turning to the practical implementation of the state anti-corruption program, which will significantly reduce the level of corruption in Ukraine.

A stable and high level of corruption greatly undermines the authority of the authorities, discredits democracy, and reduces the image of our state in the international arena, which in turn negatively affects the terms of lending and the scale of foreign investment. The complexity of combating corruption lies in the fact that in most cases it does not lead to complaints, since both sides benefit from illegal activities. The corruption offenses of officials, as a rule, occur in confidential conditions, which determines the latent (hidden, secret) nature of corruption activity. In addition, according to the customary tradition in Ukraine, people often do not feel trust in the work of official anti-corruption bodies.

Corruption is objectively inherent in all models of social organization, which involves the delegation of power to individuals by the public. At the same time, the very phenomenon of corruption is not only an international but also national phenomenon, the forms of which largely depend on the mentality of the nation, the specifics of the current legislation. In our country, the forms of corrupt behavior of officials went far beyond mere bribery. Lobbying of interests, conspiracy of officials, unreasonable transfer to state property in the management of commercial structures, and the combination of civil service with participation in commercial organizations were widespread. The facts of the illegal obtaining of preferential loans, the transfer of capital to the shadow economy, and the money laundering of the proceeds of crime have become massive. As a rule, these actions are supported by significant sums of bribes. Our article is aimed at researching the first manifestations of corruption and explaining the reasons for its appearance and forming conclusions about the elimination of corruption.

Key words: corruption, history, society, corrupt cases, official, anticorruption body.

Корупція є найгострішою проблемою нашого суспільства. І, як показує нам наше дослідження, вона виникла з зародженням та розвитком владних та фінансових взаємовідносин у суспільстві. Перша згадка про корупційні випадки міститься в архіві стародавнього Вавилону (XXIV ст. до н.е.) Урунімгіном – царем шумерської держави Лагаш. За небезпечні (значущі) випадки корупції цар показово та жорстоко карав, проте бажаних результатів цар не отримував. На рівні середніх та дрібних злочинів (незначних хабарів) корупція пооступово ставала масовою.

Перший трактат, який описує негативність корупції є «Артха-шастра», який опублікував Бхарат (один з міністрів Індії) під псевдонімом Каутильє–в IV столітті до н. е. У ньому він зробив песимістичний висновок, що «майно царя не може бути, хоча б в малості, що не присвоєно відають цим майном». [1]

З подібними проблемами стикалися і фараони Стародавнього Єгипту, в якому склався величезний бюрократичний апарат чиновників, що дозволяв собі творити беззаконня і свавілля по відношенню до вільних селян, ремісників і навіть військової знаті. Зберіглося повчання Ітахотела, який

рекомендує: «Гни спину перед начальством, тоді твій будинок буде в порядку, твоя платня буде в справності, тому що погано тому, хто противиться перед начальником, але легко жити, коли він уподобав» [2].

Значна увага приділялася високому рівню корумпованості серед суддів [3], адже, вона призводила до перерозподілу власності і бажанням вирішити суперечку поза правовим полем. А тому, провідні релігії з усіх видів корупції засуджують в першу чергу підкуп суддів: «... начальник жадає дарунків, суддя ж судить за плату, а великий говорить жадання своєї душі, і викривлюють все...» [4].

Щодо Стародавнього Риму, то там, навіть, термін «сортупере» розуміється у значенні «мінати за гроші свідчення в суді» та «підкуповувати суддю»: «Невже ти будеш вважати суворим постанову закону, що карає смертною карою того суддю або посередника, які були призначені при судовоговірні, [для розгляду справи] і були викриті в тому, що прийняли грошову винагороду за [цього] справі?»[5].

Дуже важливим є постать італійського політичного діяча Нікколо Макіавеллі. Його праці

є дуже цінними та спрямовані саме на осмислення такого явища, як «корупція», яку він порівнював з хворобою. Наприклад, Макіавеллі зазначав те, що чим швидше ми розпізнаємо дану хворобу, тим легше і менше часу витратимо на її лікування [6].

Лише у кінці XVIII століття у західних країнах у відношення суспільства до корупції настав новий переломний етап.

Ліберальні перетворення проходили під гаслом, що державна влада існує для блага людей її підвладних, і тому піддані містять уряд в обмін на неухильне дотримання чиновниками законів. Наприклад, відповідно до Конституції США (1787 року), одержання хабара є одним з двох злочинів, за які Президенту США можуть оголосити імпічмент. Суспільство почало все більше впливати на якість роботи державного апарату. У міру посилення політичних партій та державного регулювання, зростаючу стурбованість стали викликати епізоди змови політичної еліти та великого бізнесу. Проте, рівень корупції в розвинених країнах протягом XIX-XX століть зменшився в порівнянні з рештою світу [7], [8], [9].

Наступним етапом в еволюції корупції в розвинених країнах стала межа XIX і XX ст. З одного боку, почалося чергове посилення державного регулювання і, відповідно, влади чиновників. З іншого - народжувався великий приватний бізнес, який в конкурентній боротьбі став вдаватися до «скупці держави» - вже не до епізодичного підкупу окремих дрібних державних службовців, а до прямого підпорядкування діяльності політиків і вищих чиновників справі захисту інтересів капіталу. У міру зростання значення політичних партій в розвинених країнах (особливо в країнах Західної Європи після Другої світової війни), отримала розвиток партійна корупція, коли за лобювання своїх інтересів великі фірми і транснаціональні корпорації платили не особисто політикам, а в партійну касу. [3]

І вже починаючи з другої половини XX століття корупція ставала все більше великою міжнародною проблемою. Підкуп корпораціями вищих посадових осіб за кордоном набув масового характеру. Глобалізаційні процеси призвели до того, що корупція, поширюючись в межах однієї країни, розповсюджувалася, як хвороба та дуже гальмувала розвиток більшості країн. При цьому країни з найбільш високим рівнем корупції більш не обмежувалися третім світом: лібералізація в колишніх соціалістичних країнах в 1990-і рр. супроводжувалася кричущими посадовими зловживаннями. У своєму випуску від 31 грудня 1995 року газета «Financial Times» оголосила 1995 рік «роком корупції». Для пропаганди знань про

корупцію ООН заснувала Міжнародний день боротьби з корупцією (9 грудня). [3]

На території України найдавніша письмова згадка про хабарництво «Присяга громадянина Херсонеса», яка датується III століттям до н. е. У ній детально описується, що законослухняний громадянин зобов'язаний робити, а що ні в якому випадку не може. Зазначено і про хабарі: «Не дам і не прийму дару на шкоду міста і співгромадян». [10] Проблема, навіть на той час, була дуже актуальною.

Проте, слід зазначити, що у даний період корупція була мінімальною. Це не тому, що чиновники «не брали», а через нерозвиненість суспільства. Брати «по-крупному» ще не було кому. Всі серйозні та важливі питання вирішували особисто князі. І саме в ці патріархальні часи була закладена основа ідеології корупційної системи, яка існує і донині. Мова про так званому інституті «годування», коли призначені на місця чиновники абсолютно відкрито і законно годувалися не за рахунок виплачуваного з казни жалування, а за рахунок коштів від населення на території, яка їм довірена.

Вагомий внесок у розвиток корупції заклав князь Ярослав Мудрий. У законі «Руська правда», за всі злочини передбачалося тільки одне покарання - виплата «вири» (штрафу). Сума штрафу змінювалася залежно від тяжкості скоєного. Віра віддавалася потерпілій стороні і в казну. За збір казни відповідали спеціальні чиновники, яких називали «вірники».

Та дуже скоро на принципах вже постійного «годування» почала будуватися вся чиновницька вертикаль. Але на території України ця модель не встигла прижитися.

Після навали Батия і періоду ординського панування наші землі розділилися між Великим князівством Литовським (ВКЛ) і Польщею, де державне будівництво базувалося на дещо інших принципах. А ось на Московських землях, навпаки, "годування" розквітло і стало основою державного механізму.

В умовах польського панування і ВКЛ, а пізніше Речі Посполитої влада короля / великого князя і, відповідно, представників їх чиновників ніколи не була абсолютною. Крім того, майже всі міста і містечка, де власне і протікали громадське, економічне та політичне життя, мали Магдебурзьке право. Жителі «магдебурзьких» міст, звільнялися від феодалних повинностей, від суду і влади воєвод, старост та інших державних чиновників. Замість цього створювався виборний орган самоврядування - магістрат.

Магістратські чиновники хоч і корумповані, але з оглядкою і не «зариваючись». Стримуючим

фактором служила сама структура середньовічно-ренесансних міст України. Представники кожної з національно-релігійної громад ретельно контролювали діяльність виборних від сусідів. На євреїв блага Магдебурзького права офіційно не поширювалися, але це тільки офіційно. Крім того, численні ремісничі цехи теж дуже уважно стежили як за дотриманням прав своїх членів, так і за витрачанням зібраних з них податків. Навколо магістратських чиновників було дуже багато зацікавлених і уважних очей.

Якщо хто надмірно нахабнів, то люстрація часом була дуже жорсткою. Наприклад, в 1625-м київського вайта Федора Ходики-Кобізеви́ча просто втопили в Дніпрі.

Великому поширенню корупції перешкодив і поділ влади. Мова не про класичну тріаду «законодавча-виконавча-судова». Майже всі міста і містечка України перебували у феодальній власності. Дідич (власник) в справі магістратів зазвичай не втручався, але, в разі чого, виступали в ролі арбітрів. Крім того, існувала центральна влада і її представники на місцях. Не слід забувати і про владу церкви: католицькі єпископи диктували свою волю навіть магнатам, а вже містечковий магістрат могли «побудувати» одним рухом брови.

На жаль, чиновники брали, крали і ділили матеріальні цінності.

До кінця XVI ст. корупція серед чиновників на наших землях розквітала буйним цвітом. Ситуацію, що склалася в виданому на руському мовою «Катехизисі» (1562) описав відомий просвітителі Симон Будний: «Враднікі (керівники) Забивають посполите позваний або повинностей своїх. Тобто, не памятують іже ма ють пляшок до підданих, яко отці до своїх дітей, і бивають открутнікі, мучителі, ліхаімци або лупежнікі, і іншіє тяжкі труднощі підданим чинять».

Також у «Катехизисі» Будний зазначає шляхи вирішення проблем перерахованих вище. За його думкою, спочатку порушника потрібно було тричі попередити. Один раз грізно сказати: «ай-яй-яй!». Не допомогло - ще раз ... Ну і наостанок ще раз пожурити. Після третього попередження необхідно зупинитися і сподіватися тільки на покарання користюлюбцеві з боку Бога. Тобто, як бачимо, Симон Будний вважав, що боротися з проявами корупції потрібно за волянням совісті.

Досить цікавими були свідчення про корупцію в Речі Посполитій залишив купця Семена Волковського-Вівсяного, який підробляв легальним шпигуном царя Бориса Годунова. Купчина знаменитий тим, що першим повідомив в Москву про появу в Речі Посполитій убійного царевича Дмитра (Лжедмитрій I). Збереглося кілька листів, адресованих Волковського-Вівсяного царю

Борису. Зокрема, він пише: «До Остру (місто в Чернігівській обл.) приїду і пану старості подарунки давай, і самої пані, і слугам, і будь-якій людині поддабривайся ... І до Києва приїхавши та сама біда: усяк бачить, що я тобі, государю служу, тож про всяк наказним і слуги його до мене б'ються: вони розуміють, що я в тебе государя незліченний казну беру за свої служби ...»

З листа, який процитований вище бачимо, що вже станом на 1604-й будь-який дрібний чиновник та, навіть, їхні слуги нахабно вимагали хабара. Втім, є всі підстави вважати це перебільшенням - велика частина листування шпигуна з царем присвячена скаргам купчина на повне зубожіння і вимогам все нових і нових виплат. Можна сміливо припустити, що свої витрати на роздачу хабарів порушник завищував мінімум в три-чотири рази.

Якщо корупція чиновників нижньої і середньої ланки часів Речі Посполитої контролювалася, то нагорі панував повний безлад. Хабарі масово роздавалися навіть під час виборів королів. Наприклад, саксонський курфюрст Фрідріх-Август, щоб стати королем Речі Посполитої Августом II Сильним, витратив понад 10 млн гульденів на підкуп контролюючих елекційних сейм магнатів. Трохи раніше королева Марія Луїза Гонзага, дружина Владислава IV, відкрито розпродувала урядові посади.

У Московії вірус корупції множився на субстраті абсолютної влади царя і свавілля його чиновників, в пізній Речі Посполитій ситуація була протилежною: корупція і беззаконня підживлювалися слабкістю королівської влади.

В результаті всевладдя магнатів і абсолютної некерованості середньої і дрібної шляхти Річ Посполита постійно балансувала на краю сповзання до повної анархії. Магнати на своїх землях взагалі відчували себе нікому непідвладними одноосібними господарями. Їхні статки і особисті армії часто перевищували такі у короля, не дарма їх називали «крулевентамі» - «корольками». Королівська скарбниця, на відміну від магнатських скарбниць, часто бувала абсолютно порожньою - навіть дрібна шляхта ігнорувала таку дурість, як податки. Коли в 1673-му помер король Міхал Корибут Вишневецький, в казні не знайшлося навіть грошей на організацію його похорону. При цьому величезні гроші витрачались на бенкети і божевільні розваги.

Яскравий приклад - весілля доньки коронного гетьмана Адама Сенявського Софії. Її гуляли 3 серпня 1724-го в палаці львівських архієпископів, що на площі Ринок. Вершиною марнотратства стало вилив з чотирьох водостічних труб дуже дорогого угорського вина - бурхливими потоками протягом цілої години воно текло прямо на

бруківку. Прості львів'яни спочатку остовпіли від такого атракціону, але потім швидко зорієнтувалися і почали збирати цінний напій в усі підручні ємності, включаючи капелюхи.

До початку XVII в. повністю деградувала і судова система. Навіть в судових розбірках між шляхтичами рідко вдавалося знайти управу на обвинуваченого, якщо той користувався заступництвом якого-небудь магната, не кажучи вже про те, коли безлад вели самі магнати. Тут навіть звернення до короля не допомагали. Традиційними стали збройні набіги на землі і володіння неугодних чи слабших сусідів. Якщо навіть вдавалося засудити таких в судах, це допомагало мало. Яскравий приклад - шляхтич Самуель Лашча, неодноразово засуджений до позбавлення шляхетського достоїнства, конфіскації маєтностей і вигнання за межі Речі Посполитої. Перекази свідчать, що пан Лашча ходив в плащі, підбитому замість хутра текстами судових вироків.

Нагадаємо, що з нападу Данієля Чаплинського на приналежний Богдану Хмельницькому Суботів почалося повстання, що стало початком кінця Речі Посполитої.

Священнослужитель, письменник і історик Шимон Старовольський (1588-1656 pp.) у своєму викриває падіння моралі. У творі «Lament Utrapióny Matki Korony Polskiej» письменник писав: «У судах у нас завелися нечувані побори, підкупи; наші війти, лавники, бурмистри - все продажні, а про донощиків, які підводять невинних людей в біду, і говорити нема чого. Спіймають багатого, заплутають і засадять до тюрми, та й тягнуть з нього подарунки і хабарі». [11]

І там же: «Якщо ж знайдеться такий сміливець, що не скориться і не залишить позову, так його вб'ють або втоплять, а майно його віддадуть іншим, угодникам панським. Вбитого звинуватять - ніби

він бунтівник, хотів бігти в опришки, на кордоні злодійство тримав і т. п. і не дивно було діяти таким чином старостам, коли привілей на староство виклопотати коштувало дорожче, ніж принесений староством річний дохід ...» [11]

Висновки. Сучасне суспільство постійно розвивається, проте останнім часом, незважаючи на зусилля вчених, суспільствознавців, політиків з вироблення універсальної моделі для прогресу та стабільного розвитку, це нам дається нелегко. Недосконалість суспільства і низька ефективність дій державних органів сприяють появі багатьох проблем, однією з найголовніших є корупція, яка характерна для суспільств перехідного типу. Україна пройшла тривалий і складний історичний шлях, в якому було балансування між кризами і нетривалими періодами відносно стабільності, що і породило безліч соціальних проблем: майнова нерівність, зростання злочинності, корупції. Підтвердженням тому є історичні факти, що свідчать про те, що вперше людство зіштовхнулося з корупційними діями в давнину. Відомості про них виявляються в старозавітних текстах, документах стародавнього Вавилону, відомостях про Єрусалим тощо. Проаналізувавши історичні факти, ознайомившись із документами, які функціонували в давнину ми дійшли до висновку, що подолання корупції в нашій країні може відбутися лише в наступних випадках:

1) розвиток та підвищення соціальної культури громадян (через масові флешмоби, семінари, дебати, круглі столи, зустрічі з певними людьми тощо);

2) шляхом доповнення чинного антикорупційного законодавства визначеннями можливих форм корупційної поведінки, а також чітко зазначеними санкціями за порушення правил;

3) підвищення кримінальної відповідальності за корупційну діяльність.

Література:

1. [Электронный ресурс] / – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/Артхашастра>
2. Хрестоматия государства и права зарубежных стран. Древность и Средние века / сост. В. А. Томсинов. — М.: Зерцало, 1999; 2004. — С. 56.
3. Корупція як суспільне явище [Электронный ресурс] / – Режим доступа : http://ua-referat.com/Корупція_як_суспільне_явище
4. Хрестоматия государства и права зарубежных стран. Древность и Средние века / сост. В. А. Томсинов. — М.: Зерцало, 1999; 2004. — С. 56.
5. Таблица IX. 3. Авл. Гелий / Законы XII таблиц. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / под ред. В. А. Томсинова. — М.: Зерцало, 1999. С. 120.
6. Макиавелли Н. Избранное. — М., 1989. — С. 78-79.
7. Bardhan P. Corruption and development: a review of issues. — In: Political corruption: concepts and contexts / Ed. Heidenheimer A. J., Johnston M. 3rd ed. New Brunswick, NJ: Transaction, 2002. — ISBN 978-0-7658-0761-8 — P. 331.

8. Glaeser E. L., Goldin C. Corruption and reform: an introduction (англ.) // NBER Working Paper 10775. 2004.

9. Варшавський Д.М. «Правове регулювання антикорупційної діяльності в Європейському Союзі: досвід для України»

10. Клятва херсонеситів [Електронний ресурс] / – Режим доступа : <https://zabytki.in.ua/uk/492/klyatva-khersonesit-v>

11. Szymon Starowolski «Lament Utrapiiony Matki Korony Polskiej» <https://zdwbuzztribe.files.wordpress.com/2018/01/lament-utrapionej-matki-korony-polskiej-juz-juz-konajacej-na-syny-wyrodne-zlosliwe-i-niedbajace-na-rodzicielke-swoje-epub.pdf>